

K výslovnosti a grafice středověké latiny v Čechách

Author(s): ANEŽKA VIDMANOVÁ

Source: *Listy filologické / Folia philologica*, Roč. 92, Čís. 4 (1969), pp. 294–300

Published by: Centre for Classical Studies at the Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23466304>

Accessed: 28-09-2023 18:22 +00:00

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Centre for Classical Studies at the Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to Listy filologické / Folia philologica

K výslovnosti a grafice středověké latiny v Čechách

ANEŽKA VIDMANOVÁ (PRAHA)

Většina vydání středolatinských děl se po stránce ortografické málo liší od klasické normy. Starší edice pravopis vědomě klasicizovaly, v novějších vydáních je způsob pravopisu zpravidla určen účelem edice nebo specializací vydavatele. Zatímco se už téměř obecně prosadilo psaní jednotného *e*, odpovídajícího klasickému *e*, *ae* i *oe*, jak je nacházíme téměř výhradně v rukopisech vrcholného a pozdního středověku, panuje např. v koncovec *-tia* dosud pestrost: filosofové ji píšou klasickým způsobem, historikové a filologové ponechávají rukopisné *-cia*. Ale ani mezi historiky a filology není jednoty např. v přepisování zkratky *IHC*, kterou historikové podle častého psaní rukopisů rozvádějí *Ihesus*, filologové podle neméně častých rukopisných svědectví *Iesus*. Filologové se v posledním půlstoletí snaží čím dále tím více zachovávat přesně pravopis základního rukopisu, i když je často nedůsledný, neboť chápou ortografii jako důležitý znak jazyka, a odmítají proto klasicizováním grafiky vytvářet jazyk, který nikdy neexistoval. Bohužel však i filologové se musí spokojit jen s registrací grafiky základního rukopisu a musí rezignovat na uvádění grafických odchylek jednotlivých rukopisů, neboť jimi by textový aparát edic neúnosně vzrostl a nadto by v převaze grafických „lapálií“ zanikla různocnění důležitá. Potlačení těchto „lapálií“ však zároveň ztrácíme z aparátů cenné údaje o středolatinské výslovnosti a o jejím vztahu jak k pravopisu středověké latiny, tak k ortografiím národních jazyků.¹

Jako východisko pro studium tohoto vztahu se hodí především díla, jejichž rukopisy byly rozšířeny po velkém území a jejichž písaři měli jen prostřední vzdělání. Jsou to hlavně školní spisky, určené pro elementární výuku, které si opisovali učitelé jako didaktickou pomůcku. Tito učitelé neměli zpravidla nejvyšší vzdělání a nadto byli nuceni neustále hledět k nedokonalé znalosti latiny u svých žáků. Středověký vzdělávací systém byl nadnárodní, tytéž školní knihy a gramatiky se probíraly v Paříži, v Oxfordě, v Praze, ve Vratislavi i v Bologni,² a tak grafická různocnění ve školních dílech pěkně dokumentují, co bylo společné středověké latině v ústech různých národů a v čem se středověká latina lišila národ od národu. Grafická podoba slova byla totiž u učitelů více než u jiných písařů podmiňována jeho výslovností a byla méně ovlivňována teoretickými znalostmi o správné grafice. Proto je v jejich zápisech uloženo nepřehledné množství dokladů na středolatinskou výslovnost a grafiku.

Příklady budeme čerpat z 34 rukopisů básně Rudium doctrina, pocházející z konce 12. nebo počátku 13. století, a z 25 rukopisů Bonvicinovy

¹ Na vliv výslovnosti a pravopisné normy středověké latiny na vznik a vývoj pravopisných systémů střední a západní Evropy upozornil B. Trnka v článku *Vliv latiny na pravopis*, Slovo a slovesnost 5, 1939, 179—183.

² Charles Thurot, *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales*, Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque impériale 29, 1868, 2^a partie, str. 93—94.

Vita scholastica, napsané v posledním desíletí 13. století, jež jsou roztroušeny po knihovnách od Neapole až po Kodaň, od Oxfordu po Krakov⁵ a vykazují jasně stopy provenience italské, německé, české a polské, zatímco provenience anglická, francouzská a dánská je dána jen dnešním místem uchování rukopisu. Rozložení těchto rukopisů po značné části Evropy a jejich společné chronologické zařazení do 14.—15. století je vhodným materiálovým základem pro ověření staré filologické zkušenosti, pregnančně vyjádřené Dagem Norbergem: *La prononciation du latin au moyen âge diffère suivant les pays et les époques: la langue maternelle des prêtres et des maîtres d'écoles influe sur leur prononciation du latin qu'ils emportent avec eux en passant d'un pays à l'autre; il faut en outre tenir compte des speculations des grammairiens.*⁴ Na tomto srovnávacím základě je pak možno se pokusit o stanovení některých vybraných rysů české výslovnosti středověké latiny; stanovení všech jejích základních rysů jednak přesahuje možnosti časopiseckého článku, jednak předpokládá další srovnávací materiál, tematicky rozrůzněný.

Společným znakem rukopisů jakékoli provenience je zmatené užívání

⁵ Báseň *Rudium doctrina* bude nadále citována zkratkou *Rud.* a číslem verše, její rukopisy těmito siglami: *A* — mnichovský rkp. Clm 4409 (12.—14. stol.), *B* — rkp. pražský UK III G 21 (14.—15. stol.), *C* — rkp. pražský Cap. M 127 (r. 1378—1379), *D* — rkp. darmstadtský 2780 (r. 1480), *E* — rkp. mnichovský Clm 4413 (14. stol.), *F* — rkp. mnichovský Clm 7678 (r. 1449), *G* — rkp. svatohavelský 656 (16. stol.), *H* — rkp. basilejský F IV 49 (15. stol.), *I* — rkp. vatikánský Lat. 5158 (14.—15. stol.), *J* — rkp. jenský Bud. Q 105 (15. stol.), *K* — rkp. kodaňský 1634 (15. stol.), *L* — rkp. římský Ottob. Lat. 3325 (r. 1413), *M* — rkp. mnichovský Clm 4146 (r. 1436), *N* — rkp. vídeňský 3265 (15. stol.), *O* — pražská excerpta v rkp. Cap. O 30 (r. 1443), *P* — rkp. pražský UK X F 24 (katalogem datovaný do 14.—15. stol.; toto datování můžeme zpřesnit na základě zjištěného vztahu mezi rukopisem a rukopisem *C*: před r. 1378), *Q* — rkp. trevírský Priesterseminar 103 (14.—15. stol.), *R* — rkp. florentský Ricc. 381 (14. stol.), *S* — rkp. berlínský Diez B Santen 4 (15. stol.), *T* — rkp. třeboňský A 4 (napsaný Křížem z Telče r. 1459), *U* — rkp. pražský UK III G 12 (14.—15. stol.), *V* — rkp. vídeňský 303 (14. stol.), *W* — rkp. vatikánský Lat. 5185 (14.—15. stol.), *X* — rkp. udinský Joppi 563 (14. stol.), *Y* — rkp. berlínský Lat. Oct. 151 (r. 1378), *Z* — rkp. gottinský Philos. 8 (r. 1494), *Γ* — rkp. vatikánský Lat. 2868 (14.—15. stol.), *Δ* — rkp. římský Ottob. Lat. 1502 (2. pol. 14. stol.), *Θ* — rkp. florentský Ricc. 328 (14.—15. stol.), *Α* — rkp. neapolský XIII G 33 (r. 1441), *Π* — rkp. benátský Marc. Lat. XI 7 (4506) (14.—15. stol.), *Σ* — rkp. benátský Marc. Lat. XII 118 (4019) (14.—15. stol.), *Ψ* — rkp. benátský Marc. Lat. XIV 335 (10704) (14.—15. stol.), *Ω* — rkp. padovský 1568 (14.—15. stol.); nepřístupny mi zůstaly nebo se pohřešují: rkp. ivrejský, madridský, rkp. z Foix, rkp. melcký a gdanský. Bonvicinova *Vita scholastica* bude uváděna zkratkou *Bon.* a číslem verše, její rukopisy se značí těmito siglami: *A* — rkp. krakovský Jag. 516 (15. stol.), *B* — rkp. florentský Laur. Gad. 151 (14.—15. stol.), *C* — rkp. bergamský *Γ* IV 28 (r. 1430), *D* — rkp. darmstadtský 2780 (r. 1480), *De* — excerpta v témž rukopise, *E* — rkp. florentský II. IX. 169 (15. stol.), *F* — rkp. frankfurtský Berthol. 62 (15. stol.), *G* — rkp. svatohavelský 587 (14. stol.), *H* — rkp. basilejský A X 136 (14. stol.), *I* — rkp. florentský Ricc. 427 (14.—15. stol.), *J* — rkp. krakovský Jag. 518 (15. stol.), *K* — rkp. kodaňský 1634 (15. stol.), *L* — rkp. římský Ottob. Lat. 3325 (r. 1413), *M* — rkp. florentský Magl. Cl. I 45 (13.—14. stol.), *N* — pražská excerpta v rkpe Cap. M 114 (15. stol.), *O* — rkp. oxfordský Bodl. Canon. Class. Lat. 78 (r. 1303), *P* — rkp. pařížský Lat. 8321 (15. stol.), *Q* — rkp. milánský Ambros. Q 36 (14. stol.), *R* — rkp. florentský Ricc. 630 (15. stol.), *S* — rkp. římský Ottob. Lat. 2879 (14.—15. stol.), *T* — rkp. třeboňský A 4 (napsaný Křížem z Telče r. 1459), *U* — rkp. římský Ottob. Lat. 2880 (14.—15. stol.), *V* — rkp. římský Regin. Lat. 431 (15. stol.), *W* — rkp. florentský Magl. VII 1064 (14.—15. stol.), *Z* — excerpta bergamská v rkpe *Ψ* 3, 64 (14. stol.), *Γ* — rkp. florentský Magl. VII 1087 (r. 1457); rkp. münsterský z r. 1479 byl za války zničen.

⁴ *Remarques sur l'histoire de la prononciation du latin*, Acta Conventus Romani 1959, 107—114.

h v násloví. Je to ve shodě se Seelmannovým zjištěním, že v latině ani v době klasické nebylo *h* samostatným fonémem, ale že znamenalo jen větší míru aspirace počátečního vokálu, který jistý stupeň aspirace mít musel.⁵ Proto jsou nejrůznější chyby v psaní *h* v násloví už na nejstarších nápisech⁶ a pokračují po celý středověk, třebaže se gramatikové pokoušeli udělat jim přítrž přihlížením k etymologii nebo snahou rozlišit pomocí *h* výslovnostní homonyma.⁷ Zákony gramatiků však mohli respektovat jen ti, kdo je znali, pro většinu písařů bylo těžké zachovávat jejich předpisy, neboť ani ve středověké latině se nestalo *h* fonémem,⁸ a tedy jeho uchovávaní se opíralo jen o teoretické znalosti. O některých slovech bylo jasné všem, i těm nejméně vzdělaným písařům, že se píší s *h*. To platí např. o zájmenu *hic*. U ostatních slov záleží na písařových vědomostech a především na jeho národnosti, do jaké míry *h* užívá. Zejména nepevně je *h* před zadními samohláskami *a*, *o* a *u*, před předními jsou chyby spíše ojedinělé. Ve zkoumaném souboru rukopisů je *h* zcela podle očekávání zastoupeno nejméně v italských rukopisech, kde jeho mizení podporoval mateřský jazyk: např. Rud. 13 *abere* m. *habere* Ψ , Rud. 135 *aut* m. *haut* Θ (i j), *aud* *RX*, Rud. 124 *onestus* m. *honestus* Δ , Rud. 81 *odie* m. *hodie* Ω , Bon. 16 *onorat* m. *honorat* *E*, Bon. 89 *uniles* m. *humiles* *B*. Neméně často dochází hyperurbanismem k přidání *h* tam, kam nepatří: Rud. 270 *hodio* m. *odio* *R*, Bon. 89 *hodit* m. *odit* *M*, Bon. 153 *hes* m. *es* *C*, Bon. 16 *hornat* m. *ornat* *E*, Bon. 386 *haut* m. *aut* *E*, Bon. 478 *hore* m. *ore* *E*. V češtině bylo *h* samostatným fonémem,⁹ čekali bychom tedy jeho správné užívání. Ovšem do českého prostředí přišla řada latinských slov už bez náslovného *h*, jak ukazují české výpůjčky (např. *orloj* < *orlojum* < *horologium*). Proto se v české středověké latině odráží v užívání *h* prostředí, z něhož se příslušné slovo k nám dostalo. U nás toliko nepřibývá nových chyb, přejaté chyby však nejsou odstraňovány. Např. Rud. 45 místo *ostia* píší *hostia* *ABCDEFGHIJKLMNPRSTUVXYZIIΨΩ*, tedy

⁵ Emil Seelmann, *Die Aussprache des Latein nach physiologisch-historischen Grundsätzen*, Heilbronn 1885, str. 256 a 262. Srov. i Jan Sáfarewicz, *Charakterystyka fonologiczna łaciny klasycznej*, Eos 56, 1966 [1968], fasc. 1, 100–107.

⁶ Příklady uvádí Seelmann na str. 264 a 265 cit. knihy.

⁷ Seelmann, cit. sp. str. 264–265.

⁸ Srov. výklad Petra Helie u Thurota, cit. sp. 141–142: *De h queritur utrum sit vox. Nos vero dicimus quod non est vox, sed sonus. Neque enim plectro lingue formatur; sed ad modum tussis subripitur*. Další svědectví by snad bylo možno spatřovat v traktátě *Orthographia Bohemica*, který bývá často přičítán Husovi, i když toto autorství není zatím prokázáno. Tento traktát vydal nedávno znovu J. Schröpfer, *Hussens Traktat „Orthographia Bohemica“*. *Die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die älteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute*, Wiesbaden 1968, protože však toto vydání je u nás zatím jen velmi málo přístupné, cituji podle starého vydání A. V. Šembery, *Mistra Jana Husi Orthografie česká*, Vídeň 1857. Výklad o *h* zde začíná: *Circa h, quo Slavi carent, sciendum...* (Šembera str. 16). Zdá se, že *Slavi* je písařská chyba a že tam mělo být *Latini*. Traktát je totiž zachován jako celek v jediném rukopise a chyby v něm nejsou nijak ojedinělé. Srovnáme-li začátek úseku o písmeni *h* se začátky výkladu o jiných hláskách, překvapují zde oni *Slované*, neboť vždy je čeština srovnána nejprve s latinou, např. *sexto, circa g sciendum, quod habet iuxta Latinos sonum duplicem* (Šembera str. 16); *circa i et y ... qua Latini in suo idiomate non indigent* (Šembera str. 17); *circa k non est necessaria occupatio, quo Latini quasi non indigent* (Šembera str. 17). *Slavi* není možno vykládat jako „Slováci“, jedině jako „Slované“, některé slovanské jazyky však *h* mají. Proto předpokládám na tomto místě chybu v Křížově zápisu a navrhuji místo *Slavi* čísti *Latini*.

⁹ Srov. *Orthographia Bohemica: circa h ... sciendum, quod praecedit omnes vocales ... circa omnes vocales ponitur* (Šembera str. 17).

bez rozdílu rukopisy italské, německé i české bez ohledu na to, že se užitím nenáležitého *h* vytváří na daném místě nesmyslné homonymum. Řada slov kolovala u nás v dubletní formě, s *h* i bez *h*, např. Hus *onera-tam T*, *honeratam H*.¹⁰ Které z dublet pisař užíje, záleží na jeho osobním zvyku. Zpravidla užívá každý pisař jedné dublety; najdeme-li u některého dublety obě, vždy jedna výrazně převažuje; výskyt druhé dublety bývá pak ponejvíce zaviněn předlohou, jejíž úzus byl odlišný od úzu pisaře.

Nejvýrazněji je v češtině poplatno středolatiniskému úzu *g*. V klasické latině původně explosivní hláska se ve vulgární latině palatalizovala a dále změnila ve spirantu,¹¹ která před předními samohláskami splynula s *j*, vzniklým z původního *ġ*.¹² Tato hláska, vyslovovaná jako *j*, byla pokládána za vlastní foném grafému *g*, jak vyplývá z výkladu Parisia z Alteda v jeho traktátě o ortografii z r. 1297: *G litera muta est que, sequentibus e vel i, sonum suum servat, ut georgica, gemma, gigno, sequentibus vero aliis vocalibus, mutat sonum, ut gallus, gobio, gula*.¹³ Ještě jasněji nás poučuje o výslovnosti středolatiniského *g* náš traktát Orthographia Bohemica: ... *circa g sciendum, quod habet iuxta Latinos sonum duplicem, scilicet mollem et durum; mollem circa e, ut in genus, et circa i, ut in gigno; sed durum circa a, ut in gaudium, et circa o, ut in Golias, et circa u, ut in gustus*.¹⁴ Tento výklad platil pro celý pozdní středověk,¹⁵ proto na záměnu *g* a *j* jsou bohaté všechny rukopisy zkoumaného souboru, ať jsou jakékoli provenience: např. Rud. 204 *refuit* m. *refugit* A, Bon. 358 *orie* m. *porrige* H, Bon. 685 *negliit* m. *negligit* H, Bon. 863 *alieniene* m. *alienigene F* (a z toho další kontrakcí *aliene V*), Bon. 115 m. *iniuria* má *ingiurgia M*, *ingurgia V*, naopak Rud. 60 *pelay* m. *pelagi* A. Tomuto středolatiniskému úzu máme pak co děkovat za to, že se v češtině psalo před předními samohláskami *j* jako *g* až do roku 1842.

Výrazně se projevoval národní charakter ve výslovnosti a grafice dvou nebo více samohlásek, mezi nimiž došlo uvnitř slova ke styku. Aspirace náslovných vokálů a elize v klasické latině dosvědčují, že v ní nebyl ráz. Ten nebyl ani ve středověké latině u těch národů, jejichž domácí jazyk ho neznal. Tam, kde se stýkaly totožné samohlásky, byly zjednodušeny v jednu. Tak *dii*, *hii*, *diis*, *hiis* bylo od 12. století vyslovováno výhradně s jedním *i*, předpisy gramatiků však žádaly, aby psaní dvou *i* bylo uchováváno.¹⁶ Proto např. Rud. 44, Bon. 167 vyžaduje metrum čísti *his*, většina rukopisů však píše *hiis*, a to je třeba zachovat i v kritickém vydání, neboť autoři, oba velmi vzdělaní, určitě dbali pravidel gramatiků. Grafika *his* v rukopisech Rud. *FLRVXYZ* a Bon. *ACJMLR* svědčí nejen o skutečné výslovnosti, ale dokazuje i nedostatečnou vzdělanost svých pisařů. Stejná praxe byla i u nás: v Klaretově Physiologiarium v. 5 vyžaduje

¹⁰ Kde zkoumaný soubor zápisů neposkytuje vhodný příklad, čerpám jej z rukopisů Husových spisů. Na tomto místě jde o postilu *De tempore 1408/9*, kázání IA: *T* — rkp. UK I C 27, fol. 2^r, *H* — rkp. UK X H 2, fol. 3^r.

¹¹ Thurot, *cit. sp.* str. 139—140.

¹² František Novotný, *Latinská mluvnice pro střední školy. III. Doplnky*. Praha 1946, str. 55.

¹³ Thurot, *cit. sp.* str. 141.

¹⁴ Šembera, *cit. vyd.* str. 16.

¹⁵ Podle zjištění Thurota, *cit. sp.* str. 59, není rozdílů v gramatikách 13.—15. století.

¹⁶ Thurot, *cit. sp.* str. 139.

metrum čtení *his*, vydání však správně podle rukopisů zachovává *hiis*.¹⁷ Splývání totožných samohlásek nebránilo *h*, psané mezi nimi: Rud. 161 vypočítává Múzy, které autorovi diktují jeho dílo: *Euterpe, Clio, Melpomene, Polymnia primum / composuere librum*. Editor je v pokušení — také z metrických důvodů — klasicizovat jméno čtvrté Múzy na *Poly(hy)mnia*, grafika rukopisů jej však varuje: *Polymnia KV, Polimia ADEF HIJMNNUWXYZΓΔΔΣ, Polima CT, Polmias BS*. Že správné čtení rukopisů *KV Polymnia*, dokazuje gramatický výklad v bernském kodexu, citovaný Seelmannem: *... quia enim diriuatur ab ‚urano‘ ‚Urania‘ producitur pae-nultima, ut est illud: ‚Urania poli motus scrutatur et astra‘ sequitur ‚Signat cuncta manu loquiturque Polymnia gestu.‘ quia igitur ‚Polymnia‘ non venit a ‚polymno‘ sicut ‚Urania‘ ab ‚urano‘, corripitur illa producitur ista.*¹⁸ Na toto splývání dvou stejných vokálů, oddělených v písmu gramémem *h*, k němuž docházelo už v antice, přináší zkoumané rukopisy doklad např. v Rud. 320 *vemens m. vehemens A*.

Jinak je tomu tam, kde docházelo uvnitř slova ke styku dvou různých samohlásek. Zde naopak u těch národů, které neznají *h* jako foném, sloužil grafém *h* k oddělování samohlásek, které neměly ve výslovnosti splynout. Proto Rud. 244 *coiere* je psáno v italských rukopisech *cohiere LI, cohere II*, v německém rukopise *I choere*, v italském rukopise *A* a českém *B* pak došlo k záměně *i — g*, takže tam čteme *cogere*. Naši písaři tvaru s vloženým *h* nerozuměli a neporozuměli na daném místě ani formě *cogere*, neboť tu měli za tvar slovesa *cogo*, které se významem do daného verše vůbec nehodilo. Bezradnost českého písaře nad tímto slovem pěkně ukazuje komentář v rukopise *P*, v němž písař místo napsání slova *coiere* obkreslil podle předlohy písmena, kterým nerozuměl, takže jeho zkratka je nedešifrovatelná, a vyložil záhadné slovo podle smyslu celého verše *id est convenerunt vel conveniunt*. Protože však ve škole nemohl učit žáky slovu, kterému sám nerozuměl, přetvořil celý verš a do svého opisu básně místo *presertim in scolis cum coiere simul* napsal *presertim quando mansuescit ille scolis*, čímž ovšem změnil pentametr na nepovedený hexametr. Tuto chybu postřehl písař *C*, a proto nahradil slovo *mansuescit* slovem *mansitat*, a tak verš opět upravil na žádoucí pentametr. Písař *U* a podle něho Kříž v rukopise *T* se spokojil prostší opravou: nahradil *cohiere* nebo *cogere* své předlohy podle smyslu kontextu slovem *convenire*, aniž dbal na to, že je ve tvaru na daném místě metricky i gramaticky nevhodném. Z toho, zdá se, vyplývá, že v Čechách se *h*, které se psalo, také skutečně vyslovovalo. Kdyby tomu tak nebylo, nemohli by písaři neporozumět psanému *cohiere*, jakmile by si je vyslovili, a nemohli bychom mít z latinského *hostia* v češtině výpůjčku *hostie*. Okolnost, že čeští písaři neporozuměli ani tvaru *cogere*, nasvědčuje pak patrně tomu, že v české středověké latině nedocházela při styku různých samohlásek k jejich splývání, ale že každá samohláska si (patrně pomocí rázu) uchovávala svou platnost, i když samozřejmě vznikala při styku jiného vokálu s *i* přechodová hláska *j*.

Funkci rozdělovacího grafému má *h* patrně i ve jméně *Ihesus*, v onom jablku sváru mezi historiky a filology. Tato grafika se obvykle vykládá jako vliv zkratky *IHC* a filologové ji odmítají přijmout, protože toto

¹⁷ Vyd. V. Flaajshans, *Klaret a jeho družina*, sv. II, Praha 1928, str. 9.

¹⁸ Seelmann, *cit. sp.* str. 56.

jméno nemohlo být nikdy vyslovováno jinak než *Ijesus*, *Jesus*, jak dokazují i jeho formy v moderních jazycích. Rukopisně je výborně doložena obojí grafika, i když zřídka kdy z pera jednoho písaře. Rozdíly nejsou určeny teritoriálně, spíše osobním zvykem jednotlivých písařů: většina jich užívá převážně zkratky, tam, kde ji rozepisují, volí si každý formu jen jednu. Domnívám se, že řecká písmena ve zkratce, vnímaná pak jako latinská, mohla pouze přispět k udržení grafiky *Ihesus*, že ji však nemohla způsobit. Soudím, že zkratka *ĪHC* byla samozřejmě vyslovována *Iesus*, že však v jihoevropském a západoevropském prostředí došlo ke stejnému vsunutí grafému *h* jako např. v citovaném příkladu *coh(i)ere* z Rud., a že se pak nápodobou rozšířila tato nová grafika do dalších zemí, i k nám. Vlivem této grafiky pak patrně došlo i ke změně zkratky *ĪHC* na *Īhs*. Proto budeme-li vydávat dílo z jediného rukopisu, který užívá rozepsaného *Ihesus*, budeme samozřejmě takto rozpisovat i zkratku, avšak při kritické edici díla, zachovaného v několika rukopisech, z nichž některé píší *Iesus*, některé *Ihesus*, dáme přednost psaní *Iesus*.

U jiných slov se v české středověké latině psaní nenáležitě *h* na oddělení dvou samohlásek nevyskytuje, byly patrně oddělovány rázem,¹⁹ nebo se vytvářelo přechodové *j*, které se občas i psalo ve formě *g*: Rud. 39 *ruinas* m. *ruinas N*, v rukopisech Husových děl se často vyskytuje *agis*, *agit* ve významu *ais*, *ait*. V italské středověké latině se pak objevují vlivem domácího jazyka i jiná odstranění hiátu, např. Rud. 39 *ruwinas H* m. *ruinas* vlivem italského *rovina*.

Celkem lze říci, že česká středověká latina, pokud jde o hláskosloví, má blíže ke klasickému úzu než latina italská nebo i německá. I v ní je sice zásadně psáno *-ti-* před samohláskou jako *-ci-*,²⁰ jsou zjednodušovány gemináty a skupiny souhlásek,²¹ je vyslovováno zadopatrové *η*,²² v některých skupinách souhlásek se vytváří další přechodové hlásky,²³ zaměňuje se *u-v-w*²⁴ a nerozlišuje se přesně *ch-c-k-q*,²⁵ vcelku se však

¹⁹ Na jeho existenci ukazuje to, že v latinských verších českého původu nebývá elize.

²⁰ Např. Rud. 29, Bon. 5 *sapientia* všechny rukopisy (Bon. *H. scientia*), Rud. 141 *prudencior* všechny rukopisy.

²¹ Rud. 244 *Tulius* všechny rukopisy, Hus *De tempore* 1408/9, káz. I A *inprompto* m. *in prompto T*.

²² V grafice zanechává stopy ve formě vsunutého *-n-* (např. *lingnum*, *singnum*) nebo ve vynechání náležitého *-n-*, např. Bon. 49 *ligwam F*. V Rud. 163 *ast operis reliquum reliquis liquere Camenis* se o tento jev opírá gramaticky i metricky nutná konjektura *liquere* místo rukopisných forem *linquere EFHUV sscr. P², reliquere AIKLMNRYΓΑΘΑΠΣΨΩ, relinquere BD/SX, linque T, comisere CPZ*, která byla dodatečně potvrzena shodným čtením v nově objeveném rukopise *W*.

²³ Např. Bon. 192 píše většina rukopisů včetně našeho *T dampna (damma ACJL, danna O)*, v Husových spisech napořád se píše *sompnus* (např. *De tempore* 1408/9, káz. I *sompno TH*).

²⁴ Hus, *Collecta*, káz. 74 (vyd. Schmidtová, str. 425): *Nec refert, sive dicatur evangelium sive ewangelium. Quesivi tamen a quodam Greco, quomodo debet dici, cum sit Greca dicitio. Respondit, quod est evangelium per simplex v, tenens vim consone.*

²⁵ Např. Rud. 79 *melancholicis AE, melancolicis* ostatní (*melanconicis JL*). Srov. Orthographia Bohemica (Šembera str. 14): *Illa autem litera (tj. ch) carent Latini, sed utuntur in prolatione et scribunt c cum h, ut patet in his dictionibus: chamus, michi, nichil, Michael, quem sonum non faciunt illae literae; et hinc Latini diversarum gentium varie has dictiones pronunciant, ut quidam dicunt kamus, miki, nikil, Mikael, alii dicunt c-hamus, mic-hi, nic-hil, Mic-hael, reservantes sonum proprium ipsius c; alii subticent c, et dicunt hamus, mihi, nihil, Mihael.* (Šembera str. 17): *Circa k*

grafická podoba naší středověké latiny málo liší od latiny klasické. Jsou nám cizí záměny *c-sc-x-s*, *o-u*, *au-u* a vynechávání koncovek v akus. sg. a 3. os. sg., hojně v italských rukopisech,²⁶ s výjimkou kolísání mezi *s* a *z* ve slovech řeckého původu²⁷ a v některých latinských²⁸ neznáme ani záměny hlásek znělých a neznělých, jimiž se hemží některé rukopisy německé.²⁹ Příčina není ovšem ve větší učenosti našich písařů, ale ve větší odlehlosti češtiny od latiny a v jejich různém fonetickém systému. Proto se vzájemný vliv obou jazyků projevuje více v lexiku a ve skladbě než v grafice a výslovnosti, v nichž zasahuje jen omezené úseky.

Zur Aussprache und Graphik des Mittellateins in Böhmen

RÉSUMÉ

ANEŽKA VIDMANOVÁ

Das abweichende Lautsystem des Tschechischen und des Lateinischen hat verursacht, dass die Graphik des Mittellateins in Böhmen der klassischen Norm näher ist, als es der Fall in Deutschland oder in Italien ist. Abweichungen gibt es vor allem in der Schreibung *ti-* vor den Selbstlauten als *ci-*, in der Vereinfachung der Geminaten und Lautgruppen, in der Bildung der anaptyktischen Laute in einigen konsonantischen Gruppen, in der Aussprache des velaren η vor *g* und *q*, in der Verwechslung von *u-v-w*, in der ungenügenden Unterscheidung von *ch-c-k-q* und in der Aussprache von *g* als *j* vor den palatalen Vokalen. Diese Kennzeichen sind dem Latein von Böhmen und von anderen Ländern gemeinsam. Ausserdem hat das Latein von Böhmen ein relativ festes *h* im Anlaut; dessen Behalten oder Auslassen wird in der Regel durch das Milieu bedingt, aus dem das betreffende Wort zu uns gekommen ist. Die Selbstlaute wurden vielleicht beim Kontakt im Inlaut durch einen Hauch getrennt; es kam nicht zu ihrer Kontraktion.

non est necessaria occupatio, quo Latini quasi non indigent, eo quod per c data sibi voce accomoda ipsius k quasi omnia supplent. Unde omnis dictio, quae scribitur per c in principio, posset scribi per k, ut levius legeretur a pueris.

²⁶ Rud. 95 *Alesander* m. *Alexander* L, Rud. 215 *iusta* m. *iuxta* LX, Bon. 108 *disipulum* m. *discipulum* C, Bon. 647 *conscilium* m. *consilium* CQ, Bon. 133 *laxivus* m. *lascivus* CEPR, Bon. 138 *zelus* DGV a *celus* Q m. *scelus*, Rud. 33 *mondanam* m. *mundanam* S, Bon. 32 *fundamentum* m. *fundamentum* C, Rud. 47 *ludis* m. *laudis* S; Rud. 263 *fama* m. *famam* R, Rud. 350 *hyperurbanismem* *legit* m. *legi* R.

²⁷ Např. Rud. 7 *zophie* většina rukopisů, *sophye* V.

²⁸ Např. *asina* v káz. I A v Husově postile De tempore 1408/9 je v rukopise T důsledně psána *azina*. Jde zde zřejmě o vliv grafiky přesnic — *azima*. Zdá se, že si písař popletl grafiku těchto dvou slov, protože v úvodu v Husově Passio v témž rukopise na fol. 117^v píše *asyma*, kdežto všechny ostatní rukopisy mají obvyklé *azima*.

²⁹ Rud. 145 *jerecundia* m. *verecundia* Z, Rud. 276 *vovens* A, *voves* Z m. *fovens*, Rud. 235 *sepherus* m. *severus* Z, Rud. 315 *dividendi* m. *diffidenti* Z.